

DOS VIDAS Y UN EXILIO

Diego Muñoz Carrobles¹

MEJÍA RUIZ, Carmen (org.) Ramón de Valenzuela y María Victoria Villaverde. *Dos vidas y un exilio. Estudio y antología*. Madrid: Editorial Complutense, 2011.

Temos o pracer de presentar brevemente un volume colectivo, dirixido pola doctora Carmen Mejía Ruiz, docente da área de Filoloxía Románica, directora do Centro de Estudos Galegos da Universidade Complutense de Madrid e difusora da literatura e da cultura galegas na capital do Estado, adicado a dúas figuras chave para comprender a dinámica do exilio dos escritores galegos despois da Guerra Civil e polo tanto, algúns dos feitos principais da historia contemporánea española, referímonos a Ramón de Valenzuela e á súa muller, María Victoria Villaverde.

O título anuncia xa o contido da obra: dúas vidas, un exilio; é dicir, dúas traxectorias vitais unidas nun percorrido vital común que levou os protagonistas do estudo cara ao exilio na Arxentina primeiro e despois en Madrid. Dous autores

de grande importancia nas letras galegas da posguerra que agora ven recuperada a súa memoria (ou parte dela) grazas ao labor das persoas que colaboraron para facer posíbel este libro, baixo a dirección honoraria -e a beizón- do profesor Xesús Alonso Montero e a coordinación da profesora Mª Victoria Navas, profesora da área de galego-portugués da Complutense. Xunto con eles dous e mais a xa nomeada Carmen Mejía, o resto de autoras son Ana Acuña, Asunción Canal, Mª Jesús Piñeiro e Begoña Regueiro. Case todas elas pertencen á “esfera” complutense, un feito que amosa que o interese pola literatura galega, malia os contratemplos administrativos, non desfaleceu.

¹ Universidad Complutense de Madrid – ES. Facultad de Filología Románica.

Tras os capítulos de introdución asinados polos directores da obra: un “Prólogo” de X. Alonso Montero no cal se salienta o valor de recuperación das figuras de Ramón e Mariví levado a cabo no volume; e a presentación de Carmen Mejía, onde se pode ver o proceso de xestación da obra co incondicional apoio de Mariví Villaverde, sempre digna defensora do recordo da emigración galega, até os diferentes elos da cadea de creación destas *Dos vidas y un exilio*. Despois atopamos o capítulo introdutivo -“La narrativa del exilio en el entorno peninsular”- escrito por Mª Xesús Piñeiro Domínguez, no cal podemos repasar brevemente o panorama das escrituras que xurdiron naquela “segunda España”, formada polas voces da diáspora nas distintas linguas ibéricas, e á que pertencen os protagonistas do volume e mais polas voces silenciadas do exilio interior.

O primeiro capítulo chámase “Ramón de Valenzuela (1914-1980) y María Victoria Villaverde (1922-): un viaje de ida y vuelta”. Mª Victoria Navas convértese en biógrafa dos autores e repasa os feitos máis salientábeis das súas vidas, moitos deles vividos en común. As etapas galega, francesa e arxentina, onde aconteceu a maior parte da súa produción literaria, preceden ao retorno a España, despois da chegada da democracia: “En el año de la Transición, 1978, se le rehabilita como maestro de EGB en Madrid” (p. 26). A fortuna foi caprichosa e en 1980, ano de publicación de *Era tempo de apandar*, detectóuselle a Ramón de Valenzuela un cáncer, que sería a causa da súa morte. Mariví Villaverde “desorientada durante algún tiempo” (p. 58) seguiu activa e aínda actúa dende Madrid como símbolo da recuperación da memoria histórica dos exiliados galegos.

Despois Ana Acuña Trabazo estuda, no segundo capítulo, a “Obra periódica de Ramón de Valenzuela y de María Victoria Villaverde”. El, na súa faceta como articulista entre 1933 e 1976, expón “un pensamiento de izquierdas, entre el galleguismo y el comunismo” (p. 81) nas diversas publicacións con que colaborou: *Razón, A Nosa Terra, Nueva Galicia, Opinión Gallega*, etc. Ela, dende a publicación dun texto en galego sobre a muller e a “patria” n’ *A Fouce* en 1944, escribiu no periódico do exilio *Galicia* e, ao voltar a España, participou en numerosos volumes colectivos sobre as letras galegas. Acompañanse estas páxinas das reproducións de moitos dos artigos referidos nelas.

Recrea no terceiro capítulo o profesor Xesús Alonso Montero o labor como “espía” de Ramón de Valenzuela no ano 1965. “Informe (clandestino) sobre Galicia: política y cultura en el verano de 1965” resulta da transcripción do informe que Ramón fixera para o Partido Comunista de España durante unha estancia en Galicia, no que reflicte sobre a situación social e política do momento, na metade do rexime franquista. Trátase indubidábelmente dun documento de grande valor historiográfico, xa que nace directamente de Valenzuela e nel atopamos as súas ideas como exiliado que retorna a unha realidade que el coñecía só a través da propaganda. Cabe destacar o espazo dedicado aos homes de letras galegos, tales como Isaac Díaz Pardo, Borobó, Luis Tobío e, incluso, o propio Alonso Montero, ao que consagra varios parágrafos.

No seguinte capítulo Asunción Canal fala sobre “La narrativa breve en el exilio bonaerense” de Ramón de Valenzuela, prestándolle especial atención aos relatos que compoñen *O Naranxo*. A publicación *Galicia Emigrante* acolleu catro contos do noso autor, que tamén publicou algúns relatos en *La Gaceta de Tucumán*. *O Naranxo* publicouse en Madrid en 1974 co informe favorábel da Censura franquista, que podemos observar nun anexo, e constitúe un conxunto de historias de temática popular con personaxes e motivos tirados da realidade e mais do imaxinario colectivo rural galego, como o “tolo”, aínda que tamén haxa unha forte presenza de “lugares de carácter mítico, “mágico” (p. 152). En efecto, A. Canal concédelle especial importancia ao estudo dos espazos na narrativa breve de Valenzuela, xa que a súa xeografía “la convierte en escenario y presonaje de sus historias.” (p. 150)

O quinto capítulo foi realizado por Begoña Regueiro e titúlase “La novelística de Ramón de Valenzuela”. Nel a autora estudará as dúas novelas publicadas polo autor: *Non agardei por ningún* (1957) e máis *Era tempo de apandar* (1980). *Non agardei por ningún* publicouse en Bos Aires e sería, segundo Begoña Regueiro, “la primera novela gallega centrada en el tema de la Guerra Civil” (p.165), unha obra inicial nesta temática e que tivo máis eco na literatura galega despois da morte de Franco. Máis desapercibida pasou a outra novela, *Era tempo de apandar*, dedicada así mesmo á Guerra Civil. A autora deste capítulo destaca o feito de Ramón de Valenzuela ter sido testemuña directa dos acontecementos narrados para que as dúas novelas sexan “un legado valiosísimo para la recuperación de la memoria histórica gallega” (p. 166).

Carmen Mejía e Ana Acuña asinan o seguinte capítulo deste volume: “María Victoria Villaverde: *Tres tiempos y la esperanza* (1962)”. Na primeira parte, Carmen Mejía fala dos “exilios” da esposa de Ramón de Valenzuela e como se reflicten na novela *Tres tiempos y la esperanza* (1962) publicada en Bos Aires cunha ilustración de Luís Seoane; os elementos configuradores da obra serían a casa –“espacio protector” (p. 198)- e o mar –“camino de salvación” (p. 200). Na segunda parte do capítulo, Ana Acuña presenta as distintas edicións da novela, inicialmente escrita en castelán e posteriormente traducida ao galego, xa en 2002, e reflexiona sobre o seu carácter autobiográfico. Finalmente pecha o capítulo a profesora Mejía co estudo do “epistolario” persoal de Mariví Villaverde respecto da súa novela, nel podemos ler cartas, entre outras, de Roberto Villanueva o Eduardo Blanco Amor, dirixidas á autora coa reprodución dos orixinais, inéditos ata agora, que Mª Victoria Villaverde ten no seu arquivo familiar e que documenta non soamente o epistolario senon os diferentes capítulos do estudo.

O último capítulo do libro, chamado “Ramón de Valenzuela y el teatro gallego en Argentina”, escribiuno Carmen Mejía, a directora do volume. Nestas páxinas a autora describe o panorama teatral da diáspora galega en Arxentina, que conta con nomes tan importantes como os de Castelao, Lorenzo Varela ou Rafael Dieste. O matrimonio formado por Ramón e Mª Victoria “participa activamente en la vida teatral de Buenos Aires” (p. 249), serán actores e tradutores da obra *The Tinker's wedding*, do irlandés J. M. Synge e *La camisa*, de Lauro Olmo. Así, non nos extraña que

o propio R. de Valenzuela, comprometido co teatro, escribíse *As bágoas do demo*, que foi representada en 1964 en Bos Aires, baixo a dirección de Eduardo Blanco-Amor e que Carmen Mejía analiza, dada a importancia da mesma ao ser a última obra do teatro galego no exilio argentino.

As últimas páxinas “físicas” compoñen a moi útil bibliografía empregada polos autores do volume, mais non é o final do libro, xa que éste se acompaña dun segundo volume en formato electrónico que recolle unha antoloxía da obra de Valenzuela e Villaverde, no que as autoras escollen os textos máis representativos das primeiras edicións o que engade un valor máis a este estudo.

O contido do volume reflicte a pluralidade e a riqueza das vidas e das obras de Ramón e de María Victoria. Chegamos ao momento de destacar o labor de investigación feito polos autores do volume e de eloxiar a recuperación de materiais inéditos, a maioría deles do arquivo de Mª Victoria Villaverde, que podemos atopar e degustar nas páxinas do libro. Cada capítulo virá acompañado dunha serie de documentos reais, a modo de “Anexo” que achegan a realidade política e persoal dos exiliados ao lector contemporáneo, que por exemplo ouvira falar da “Censura” pero non vira xamais os informes dos censores. Deste xeito temos diante nosa facsímiles de cartas manuscritas, documentos escritos a máquina, fragmentos de xornais do exilio, reproducións de fotos e cuadros de pintores galegos, etc.

A publicación de textos até agora inéditos e a compilación de materiais de tan diferentes orixes contribúen ao valor do estudo, que non fica parado na análise periodística, literaria ou biográfica de Ramón de Valenzuela e Mª Victoria Villaverde, mais tenta entretecer as dúas vertentes da vida do matrimonio, a persoal e a artística, tanto no exilio como en Galicia e Madrid. Recuperar a memoria dos que sufriron o abandono forzoso da súa terra por falta de liberdade é unha tarefa encomiábel, sobre todo se aprofitamos mentres algúns deles estean aínda connosco. Por iso e pola novidade que supón un estudo tan completo de Ramón de Valenzuela e de Mariví Villaverde, o proxecto levado a cabo -dende Madrid, non o esquezamos- por Carmen Mejía, Mª Victoria Navas e o seu equipo, apoiado polo maxisterio do profesor Xesús Alonso Montero, merecerá seguramente a atención dos estudosos do exilio literario e das letras galegas en xeral nos vindeiros anos.